

Крсто Пижурица

УВОД У ПЈЕСНИШТВО ВУКАЛИЦЕ МИЛУТИНОВИЋА *

Релативно касно јављање првом збирком пјесама Милутиновић је надокнадио богатом продукцијом, па корпус од девет збирки стихова, у размаку од тридесет година, и није мали, чак је свједок богате пјесничке надарености и темпераментнијег, динамичнијег исказивања и то баш у умјетности стиха. У пропратном тексту за прву пјесничку збирку он открива да је у пјесмотвораштву дуго ћутао, све тамо до тридесетседме године свога живота, али и отада до објављивања прве збирке пјесама прошло је још шеснаест година, што све заједно открива једну високу ауто-контролу и одговорност за оно што се стихом жели казати, и одиста, прва Милутиновићска пјесничка збирка *И коначно ја* обзнанила је племићки дух, како у версификацијском умијећу тако и у мотивској разноврсности. Ново се рађа кад је вријеме, кад је мука, кад плод сазри, и пјесма се пише из катарзичне потребе прочишћења и олакшања, кад доживљај сазре, кад се налије, кад срце запишти. И Милутиновић је тога

* Вукалица - Ђедо Милутиновић је рођен 1919 г. у Пиперима, крај Подгорице. Средњошколско образовање стекао је у Подгорици. Учесник је НОБ-а од 1941-1945. У послеријатном периоду завршио је у Београду Вишу војну академију (1952) и обављао разне друштвено-политичке и државне послове. Живи у Подгорици и Београду. Објавио је збирке пјесама: *И коначно ја*, Обод, Цетиње, 1973, *Мучњак*, Побједа, Титоград, 1975, *Приземљење неба*, Обод, Цетиње, 1975, *Исход дуиној лука*, Тањуг, Београд, 1978. *У жалцу времена*, Братство - јединство, Нови Сад, 1978. *Она*, Народна књига, Београд, 1984, *Споја полувјека*, НИО Универзитетска ријеч, Никшић, 1987, *Оињена несаница*, Обод, Цетиње, 1988, *Ниједи глас свијања*, библиотека „Радосав Љумовић“, Подгорица, 1997. и књиге прозе: *Нејисани тјесјаменџи I и II*, Побједа, Титоград, 1978, 1983, *Казивање из њрве руке*, КПЗ, Подгорица, 1996. Добитник је Тринаестојулске награде за књижевност (1979) и Децембарске награде Титограда (1984).

био свјестан током дугог ћутања, па кад му се појавила прва збирка била је пуна, бременита, без пукотина кроз које би цурили садржаји: „Кад ми је једном, негдје, било ко зна због чега тешко“, саопштава Милутиновић“, сјетих се мојих првих стихова као некакве одбране. И почех да пишем. Почетак тај је нека врста моје самоодбране и покушај заштите неких мојих наивних и чедних свјетова“. У Милутиновићеву исказу двије важне ствари његове поетике - окренутост себи и нека врста поетског елаборирања властитих пјесничких начела, сажетог у формулацији „заштита чедних свјетова“. У тим премисама је и бит поезије.

Позиција везника у наслову прве Милутиновићеве збирке пјесама нама се не чини споредном ствари и ми је не доживљавамо само као дио стилско-акустичке финесе или дијелом орнаментике наслова. Можда ни сам аутор није свјестан погођености распореда ријечи у наслову, а нама се чини, с обзиром на околности под којима се збирка појавила и с обзиром на поетику Милутиновићева дјела, такав наслов је суштинског значаја. Интуитивно, тога је свјестан и аутор, али се то осјећа и не вербализује се. Да будемо јаснији - дати наслов је дио експлицитне поетике Милутиновићева дјела и одудара од онога што је својевремено саопштио Матавуљ изјавом да „пропјева сво Цетиње“, према томе не ускакање у трку, не „сви пјевају па ћу и ја“, не пријављивање за трку, већ ево мене, па ко је бољи витез нека и покаже. Наслов збирке не носи призивкук нарцисоидности, он је биљег, датум пјесничког рађања аутора пјесничког првенца.

Поетика Милутиновићева пјесништва је дио његовог погледа на живот и збивања у њему, дио породичног васпитања, прошлости и садашњости. Поетика његова дјела је дио оног црногорског пјесништва које ни мотивски ни изражајно није оптерећено прошлосту и епском патетиком десетерачке реторичности, већ сокове црпе из другачијих садржаја, и сазнања да је све подложно мијенама, кретањима, све има своје домете и вредносну пролазност. То је, прије другог, лирика, лирска пјесма која испуњава основна обиљежја рода којем припада. И мотивима, и формом, и исказношћу Милутиновићева лирика се уклапа у стандардне критерије лирског пјесништва, са мјестимичним модернијим елементима у структури пјесме. Има се на уму неколико особености, како оних што се тичу спољнег изгледа и обима пјесме тако и других што се односе на структуру пјесме, поентирање, садржајну пуноћу, сазвучност и хармонију. Та лирика носи свога аутора.

Милутиновићева лирика је тематски свјежа и без мотивских стега и ограничења. У умејтничком смислу она је ангажована онолико колико

мора бити ангажовано свако литерарно остварење са претензијама на трајност и жељама на рецептивност. Ни понеки локални мотив нити препознатљивост времена не сметају да се Милутиновићеве пјесме и шире доживе као дио човјекова битисања. Нема пјесника - умјетника ван простора и времена. Ако пјесник пјесму и веже за локални мотив или се у пјесми назре временско ограничење - и то је свјежина, уз услов, наравно, да фолклорно не угуши поетску надареност и пјесничку дореченост. Мотив сам по себи не спутава маштовитост пјесника, а пјесник реципрочно и на локалном мотиву може да покаже даровитост и пјесничко умијеће. Ми ћемо показати Милутиновићеву умјешност у творби пјесме и кад је структурно-мотивски везана за локални доживљај.

И временска компонента ових пјесама, зачудо, подношљива је. Аутор тих пјесама каледоскопском брзином претурао је вријеме преко главе, а у том искуству било је тушта и тма ограничења разне врсте и наметања обавеза разне природе. У пјесмама са мирисом времена Милутиновић није роб обавеза, није суви агитатор и није пресудитељ у оним збивањима која нијесу зависила од његове воље или су се, на било који начин окрзнула о њега. Пјесма је биљег времена, често и историјски извор. У низу Милутиновићевих пјесама вријеме одбљескује специфичношћу збивања на мање искоришћаван начин, како с обзиром на тренутке тако и с обзиром на пјеснички језик. Код пјесника старије генерације, којој припада и Милутиновић, особито у лирици коју теорија књижевности назива патриотском, има више поклича, бунта, крви, осветничких акцената и сл. -, код Милутиновића је свега тога мање и све се исказује мирнијим тоном, мекшим изразом, стишанијом дикцијом. Милутиновић не пише пјесму за свечарско декламовање и дневну употребу прагматске оријентације, он пише за вријеме и властито прочишћавање духа како би олакшао себи и оставио траг на мапи црногорског пјесничког израза.

Судећи по пјесмама прве збирке, Милутиновићева лирика дошла је до читаоца сређена, складна, ритмична. Из материјала којим се тренутно располаже не види се његова сарадња у листовима и часописима, па ако је није било - пјесме првих његових збирки не носе печат „пјесничког шегртовања“ какав је то иначе случај код многих пјесника. Та тзв. почетничка фаза обично носи обиљежје несналажења у пјесничком занату, елементе недоречености, помањкање слуха за ритам пјесме и сл. Код њега нема ни најаве тзв. стаза пјесниковог хода, најаве властите поетике или најаве опредјељења било које врсте, значајне за пјеснички наступ - он је у лирику ушао готов, скоро

изграђен, са јасним схватањима суштине пјесничког језика. И из садржаја пјесама, тј. мотива и из система поетског обликовања мисли и осјећања види се да Милутиновић води рачуна о читаоцу, стало му је, дакле, до комуникације са спољњим свијетом, избјегавајући тако ирeалије и свдећи подсвјесно до неопходног. Транспоноване доживљаја у форме пјесничког израза у Милутиновићевој лирици тече природним путем и рекао бих устаљеним стазама усклађивања форме и садржаја. Он је наслиједио класичну строфу, као најприкладнији начин организовања пјесничког језика и увијек је слабији кад је класичну строфу избјегавао. Важан елемент унутрашњег обједињавања доживљаја (у строфама) је рима, која се испољава у знаним нам, познатим, шемама. Уобичајена је и метрика стиха. Пада у очи ријеткост лирског десетерца. У стиху се осјећа ритмика лирике Војислава Илића, а у неким осмерачким структурама ми наслуђујемо и дикцију Николе Петровића (*Нема више моје њјесме*).

У структурирању пјесме Милутиновић испуњава један од битних елемената лирске пјесме - краткоћу. Тај појам је иначе доста релативан и ниједно теоријско одређење не прописује, на примјер, до које дужине се краткоћа протеже, заправо не прописује и број строфа (или стихова) за настанак лирске (добре) пјесме. Пракса је наметнула краткоћу форме због кондензованог лирског исказа, збијености осјећања, због пречица преносиоца и општег штимунга. Ми налазимо да се ова поезија, у погледу фактуре пјесме, креће од једнострофичног фрагмента (*Животи није јоси, Душа*), минијатурних двострофних остварења (*Помијеју једну слућим, Вјечности и крај*), кратких пјесама са по три строфе (*Са собом сам, Прескок времена, Ни њадалице да се уземље*) до подужих пјесама типа *Раси уз њрићку, Бијело уљевље* и слично. Пјесма *Она*, са поднасловом (*Земљи мојој*), је са елементима поеме. Милутиновић није истраживао могућности лирског исказивања у сложенијим лирским врстама (типа газеле, глосе, сонета), остао је у класичној лирској пјесми строфичне спољашњости. Строфе су најчешће у катренима, али их има и у дистисима (*Само мршви имају сва њрава, Слика са старој зига, О будућима и будућности*), терцинама (*Срце у сичији, Сан*), и комбиновано (*Исиод душној лука, Црни њаук*).

Наше задржавање на општим мјестима лирике и форми Милутиновићеве поезије има смисла утолико што хоћемо да видимо гдје је Милутиновићево мјесто у црногорском пјесништву и какве су вриједности његовог пјесничког лика. Константовали смо - он је лирничар, лирик. Мотивски разуђена, језички свјежа, животних пјесничких слика и искреним доживљајем свијета, та поезија открива психолошку

узнемиреност даровита ствараоца, који у пјесму бјежи кад му је мука, кад има шта да каже, кад му је потребан саговорник, кад се преиспитује. Оцјењујући прву збирку Милутиновићева пјесништва (*И коначно ја*), Слободан Калезић је мотиве те збирке свео на „Завичај, револуцију и љубав“ и условно „пјесников духовни немир и виталитет“, али је и видовито наслутуио да се пјесник налази „пред тајновитим капијама будућности“, што је данас, кад имамо заокружено пјесничково дјело, обистињено у зрелости пјесникова напора, релативној обимности и дометима пјесничког језика. Данашњи аналитичар Милутиновићеве лирике има довољно разлога да прву класификацију мотива Милутиновићевих пјесама помјери и прошири, уважавајући, наравно, као тачно да завичај, револуција и љубав чине битан мотивски дио тога пјесништва. Има у том пјесништву и пјесама: окренутих себи, искуствено-ратних, породичних, оних са пута и пејзажних, мисаоно - рефлексивних, обрачунских, елегичних, минијатурних, пјесама посвећених дану, прецима, оних у којима се евоцирају успомене на са - другове итд. Намјерно из мотивског разврставања ових пјесама испуштамо оне са социјалним мотивима и патриотске пјесме, не што их нема (биће их), већ зато што су ти мотиви упредени са другим или да бисмо избјегли стереотипе уобичајене у класификацији мотива једног црногорског пјесника. И гдје би био Црногорац да, рецимо, не спомене Русе или дневну пролазност, цијепање властите душе (због наших ломова) и сл. Пјесама из посљедње реченице нема много, али, ето, помињемо и то.

Из страха да нам негдје не исцури из нужних класификација, а не хтећи је нипошто заобићи у анализама ових пјесама, скрећемо пажњу на пјесму *Поцијевље* („У жалцу времена“) која се вишеструко намеће. Не, није она најљепша и није парадигматична ни у роду нити у лирској врсти, али плијени и не смета нам што је на дверима, улазним, наших контаката са Милутиновићевом поезијом. Наслов пјесме је топонимски, па би се могла сврстати, можда, међу пјесме путописно-пејзажне, или оне из сусрета са природом и сл. - овдје је на дјелу пјесничка ријеч од значаја за оригиналност Милутиновићеве лирике. Од сусрета двојице један прича о другоме, а онај други ћути, мерка, неповјерљив је, на нокту је што би рекао мој завичајац. Дивна пјесма за школску анализу. Граница, по Лалићу, шарена узица и ко зна куд се ко вере, па фиктивни граничар, са клупчетом осјећања, сретa фиткивног пјесника - намјерника. Ми вриједност пјесме видимо не само у психолошкој збрци граничарског лакца, већ и у пјесничковој пројекцији себе, свога стања, на психологији онога другога. А онај други везан је бесом, пред њиме и

његовим осојем „титра ко јара“ беса - „квасац млијека илирска“. Сва историја, сав живот, сва љубав, природа, све се види, све је виђено у његовом оку и покрету. Пред пјесником је он, а тај он је

Усукан струк, сав од дамара и од жиле,
Уластичио покрет, истанчао ухо, усоколио око,
Само што Цијевну кораком не окрочи - чудне силе
Заклео бих се да му је крила и крик дао крстач соко.

„Оком ме једним гледа док друго качаником пролаз крастри, ни птица да га изненади, ни звијезда пала“ а очи му зебњу соче - тако пјесник види пустог граничара са којим се срио. Из пјесме се види амбијент, наслућује се историја, спољашњи изглед одоре саговорника, његови покрети, жеље и сл. али пјесма није дескриптивна. Она плијени емоционалношћу и оним што не може стати у критичареву ријеч. Пјесама мотивски сличних *Поцијевљу* више је у Милутиновићевој лирици, о чему касније.

У разврставању пјесама Милутиновићеве поезије ми смо учили доста оних окренутих себи - лирском субјекту. Њих има и у првој, невеликој, збирци („И коначно ја“) и то позамашан број (у односу на друге мотиве), а и у каснијим збиркама. Тај мотив ми откривамо у десетинама пјесама тога пјесника, попут: *Рођендани, Зоре, Само мртви имају сва љубав, Прилози за најличнију биографију, Рејрујски јо љубавијем, Кад ми срџба кидише на душу, Истџо, Небески међашни, Молијива, Сановник, Нема више моје љубави, Моје је, Биљешка, Хало, ко је џамо? („И коначно ја“): Двије љубави, Равнојезе, Мој џао, Искрено над водом, Насујрој, Ход, Сјенке, Нијемни разјовори, Мијене, Разјовор са џолијиком у срџу („Мучњак“): Бијели лејџови, Воља не џрџи мјеру, До када да чекам, Судилијиве, Премошћавам ријеке, Некад и сад, Тужна радовања, Зајонейни лејџови, Немирни самокрес, Живоји („Приземљење неба“): Тако би и бијиса се, Језеро живојиа, Црни џаук, Искорак из самој себе, Судбина, Са собом - себи („Сџоја џолувијека“): Разјовор са истџоријом, Ја више нишџа не умјем, Брсџине живојиа II, IV, Писмо самџе себи, Багњаче оче („Даљинске даљине“): Женски акџи - Морачи, Збијене јодине, Крађа усџомена, Живоји није јосџи, Крађа љубави, Судбина, Сан, Биографија, Косџоболни дан, Вијџо ребро, О дједе мој („У жалџу времена“): Расџ уз џријџку, Са киме сам, Туја, Кад заборавам, Свежањ живојиа, Истџод дујиној лука, Постџ скријџум („Она“). Наш субјективни критеријум не оспорава право неком незнаном и да измјести неки од фиксираних наслова и пјесму помјери,*

али је маркирање мотивске цјелине нужно. Назначени мотив појављује се у варијантним нијансама, а понегдје и уз присуство осјећања нешто другачијег поријекла, па и то може бити разлогом за другачији приступ - допуне сажетка.

Животни тренуци и богатство пјесниковог духовног стања импулси су за настанак пјесама назначеног мотива. Међу њима превагу односе оне пјесме у којима се осјећа аутобиографска црта, а блиске су им, како по исказности и пјесничкој слици тако и по тону, и оне које одашиљу елегичне тонове и поруке. Настајале у другој половини пјесникова живота, те пјесме, често, имају исповједни карактер, запитаности, збрајања, полагања рачуна за пређени пут. Вријеме пјесникова живота и његов удио у изналажењу нових облика живљења подстицаји су да се пјесник запита гдје је, докле је стигао, шта је радио. У једној од раних пјесама, насталој вјероватно у кризном тренутку, он је згуснуто саопштио љутитост, грч, бол, храбро реаговао на присилу, једним (јединим) стихом саопштио животни пут и инацијски се огласио: био би то што је био. Пита пјесник и декларише се:

Јесам ли сада јасан, питам
Вас, којима је то у вјери.
Доста васпитачи! Ја сам васпитан
Сасвим добро у једној ери.

Можда сам увијек искрен био
Можда многим загонетан,
Ал' сада, сада, кад бих смио
Био бих поново што сам био.

(„Исто“)

Ту, дакле, нема кајања. И то је лијепо устиковано, доживљај је непосредно саопштен уз нешто динамичнији тон. То подсјећа на Лалићеве јунаке - Заћанина и Тајовића: покољење за пјесму створено. Преци и савременост пресудно су утицали на смјер Милутиновићевих младалачких стаза и циљеве активистичког односа према животу. С ослонцем на традицију тражио је нове путеве, а у његовом крају преци „дио живот за смрт проживјеше“, тамо „тмуша ије врисак сиротиње“, иста су јела на свим трпезама -“дуги пости кратке месоједе, пас звијезду од глади изио“, па кад је вријеме стигло -чуо је:

Прво гесло - шта ће људи рећи,

Друго гесло - не хтјех руку каљат,
Треће бјеше прича о очима,
А четврто аманет породу

Пјесник саопштава да дио предачког доба - „завјет бјеше да у свој пресадим“, па отуд и исповијест:

Тесах шљеме углавих рогове,
Тражих камен да позиђем њиву,
Крчих брда да путе пробијем,
У баштину да зрно посадим.

Било људско да утјеху нађе
Легло веза под мријезгу душе
Да топлином мушкога задаха
Зрнобојне шупљине испуни.

(„Раст уз притку“)

Свјетим изразом, пјесничким језиком - метафорике, персонификације и епитета, устрофиченом формом и унакрсном римом, унутарњом љепотом намеће се пјесма *Двије љубави*. Које, су то љубави пјесник их „транспарентно“ не открива, наслућују се, и читалац их открива у пјесникову бићу и властитом доживљају. Пјесник осјећање саопштава и „у име“, али је доживљај и његов:

Кунући се времену, гријући га да не стане
Брзо смо ходали, водили га, у грумен срасли
Враг је вријеме, отргне се, заољида као лане
И поред тога што смо- сви стасали и одрасли.

Првој у очи погледах јула на Петибуквама
С другом годину касније ријеч језик овлажи,
Прву сам љубио врелином метка по катама
Другу, самотним дрхтајем, страхом на мртвој стражи.

У окренутости себи (и свом бићу) пјесник је сам насловима неких пјесама наглашавао њихову мотивску припадност (*Рођендани*, *Прилози за најличнију биографију*, *Биографија*, *Искорак из самој себе*, а сходно томе насловни нијансни преливи, попут *Са собом сам*, *Писмо самоме себи*, *Ушроби животиа*, *Сан*, *Искорак из самој себе* и три верзије (трију

збирки), под истим насловом, пјесме *Сугбина. Рођендани* је нека врста збрајалице по десетљећима, али само до педесетдвогодишњице пјесникова живота. Пјесников пут дат је у назнакама, довољним за настанак цјелине. Једноставна је по кронструкцији и композиционој шеми и пјесма *Рејруишки ѿ ѿрег ѿјесмом*, у којој се осјећа исповједност, пјеснички језик, и у посљедњој строфи нијанса сјете за прошлим временима. Сањар активистичког животног пута сажео је у пјеснички језик свој ход и дио унутрашњег живота:

Воду газио
По блату ходио
Вјетар прсмице вио
У капи кише спио

На небо јуришао
Са звијездама снатрио
главу с главом платио
Језик с језиком бнадио.

Ногу к нози
Руку к руци
Око к сузи
Срце к муци.

Сав од рана
Сав од птица
Срце пуно бивших дана
Грешни рабе Вукалица.

О својим (физичким) ранама пјесник је оставио траг у пјесми *У зо' час*, а о властитој костобољи у оној под насловом *Косѿоболни дан*. Више је психологије и пјесничког језика у *Косѿоболном дану*: тамо су и нијансе, и атрибуција, и метафорика, тамо врабац и пјесник пепеле вријеме „згрушано угљевљем помрчине дана“. Тамо је и пјесник и дијагностичар.

Специфичне конструкције је пјесма *Сан*, чије терцине (прва строфа има четири стиха) почињу ријечима: сањам, дочаравам, назирем, осјећам, предвиђам, толкујем, рекли су, најзад - ријечима, дакле, које имају иницијалну позицију. Пјесник сан не одгонета, не тумачи га, саопштава на крају: „И пробудих се тако-уморан као и сан мој“.

Пјесма *Биографија* симболиком посљедње строфе подсетила ме је на пјесму *Небески међаши*, коју убрајам међу љепше Милутиновићеве пјесме, дакако и успјелије. *Биографија* је простијег склопа и исказа, простијег стиха и са недовољно ритма. Карактеристична је за писца. Пјесма *Небески међаши* је сложенија, поетски дотјеранија, естетски укуснија. Није велика, наводимо је у цјелини:

С ластама и гавранима к небу пловим,
Крв ми брекће. У глави брунда. Суза кану
Хтио бих да летим водама чистим, плавим
А све више назирем међаше неке - рану.

Кумова слама, Влашићи, звијезда Даница
Све царства нека краљева, краљица.
Натраг плови прамен из њених латица!
(Натраг) сребрно млијeko свијета без граница.

Овоземаљска бића, људи као прње,
Галаксију моју испљувком загалаташе.
Рађе ћу и бос у земаљско трње
С мојом младошћу које нема више.

Контрастна симболика првога стиха изражена у птицама супротне симболике -ласте и гавранови - реализована је досљедно до краја пјесме. По нашем доживљају -пјесма има и филозофску димензију према којој свијет почива на протурјечностима. У првој строфи пјесников активизам саопштен глаголима *ћловићи* и *леијећи* сучелио се са животним ограничностима које су изнад човјекове моћи и ту стао: међаши су за пјесника рана. У лутањима пјесник је допирао до краја Истока, до Мјесеца, Марса, Венере („Биографија“)-, оvdје, у овој пјесми он је међу звијездама - Кумова слама, Влашићи, Даница, али их доживљава као власништво - царства *неких краљева*, а Даницу као краљицу. Од залета у бесконачности пјесник је упао међу ограничења - од сребрног млијека свијета без граница мало је шта остало. Та мисао преноси се и на прве стихове посљедње строфе. Пјесник је, међутим, задржао животни активизам, али је и ту ограничење: младост је прошла.

Извјештајно - исповједну црту пјесама окренутих лирском субјекту пјесник је наставио и даље и у ретроспективи се присјећа хода. Пјесма *Искорак из самој себе* завршава жалбеним тоном:

Тражих скок,
 Сусрет са сунцем,
 а све је била пустиловина -,

што наговјештава уношење у пјесништво ноте обојене песимизмом, елегичношћу, скоро слома. Пјесник наслућује да је од генерацијског узлета, саопштеног у пјесми *Скојевска философија*, остала само негација негације. Мисао о узалудности експлицирана је у пјесми *Писмо самоме себи* у којој дунгла живота даје одговор: све је било узалудно. У минијатурној пјесми *Пријатељи* пјесник је у тужном сазнању запитан гдје су пријатељи, гдје су се нагнијездили, шта су излегли, тражио би и од њих одговор, али је немоћан, изблиједио је. Има јеткости и у пјесми *Далеко је прај небеса*:

Нити ведрине нити наде скоре
 Бестежинство маске навукло на аорте
 Магла се увукла у све поре

За ујед немам зубе
 Лице разорено борама разјареним
 Памћење вјетрови разлијеше у сулуде
 С хумкама дружио бих се кад бих знао гдје су.

Персонификована патња камена додирује се са парадоксалношћу постојања и узлетима самог пјесника. У камену пјесник налази нијеомог саговорника чије се судбине додирују. Болује њихова додирна тачка: прошло је вријеме преко њихових глава, а оставило је трагове. У традиционалној поетици сусрет камена станца и човјека путника требало би да симболизује човјекову тврђу у историјском ходу, али је овдје фактор и вријеме, па је ругање утроје: камен човјеку, човјек камену а вријеме и човјеку и камену:

Камен гледа мене
 А ја камен топлим оком
 У најинтимнијем свијетлу
 и камена и моје боре се осмјехују

Интимно се исповиједају
 Додирујући доба летења у сазвјежђа

и доба избораних времена
Свакуроку исплетених

(„Топлина камена“)

Пјесма се завршава дистихом: трећа ока зажмурела - не откривају тајне немушних зборења. Јесмо ли треће око и ми, јесмо ли открили немушти разговор камена и пјесника. Пјесма је, ипак, преливена сјетом.

У (мојој) парафрази, Милутиновић је пјесму *О сило* завршио: свијет није оно што сам мислио, заправо што сам хтио, зато му окрећем леђа. У пјесми *О, дједе мој* он тражи опроштај од дједа за евентуално неиспуњење дједових аманета, али му каже и зашто је тако било:

Вијек ме овај
Утјера у гријех.
У утваре,
У свијет неки мени незнан!

Не могах да одолим,
Мијењах навике и ум
Моје је то доба
А не Твоје Дједе,
Разуми ме,
Молим те
Не буди једноум!

Нити у горњој пјесми, нити у другим - нема трагова пјесникова дефетизма из живота. Пјесничка (и људска) врлина овога пјесника је што он не уноси (савремени) временски нанос у своју поезију, али се види да ово није свијет који је он носио у свијести и души. Он каже *збојом* временском наносу, џунгли, и то каже његошевски: оставајте збогом, ја ви друг нијесам! Збогом је, дакле, тамо вама, не и животу.

За крај пјесама овог мотивског круга оставили смо пјесму *Посиј скрипцијум*, што значи да припада оним поетским остварењима у којима пјесник сочивским принципом збира искуство. Исповједна мисао уобличена је у везаном стиху, а саопштена лирским, пјесничким језиком. Пјесма је без јадиковке, без пријекора, али и без барјачења. Једноставна, зато је и лијепа:

Родио сам се да не питах,
Зашто сам ту, куд ћу све стићи,

Свјетлости зраку на мах хитах
За пут не питах - како ћу ићи.

Ходах маглом, грезох животом,
Ивицом пута к мојој птици,
Не хтјех равно већ рубом, плотом
Понекад и на странпутици.

СТИГОХ гдје стигох уморан
Уз личну вољу (...)
Путовах тако купан знојем
Путовах, путовах и то је све.

Посљедњи стих је у духу Лалићеве поетике: човјек је дужан да учини шта може, а само кретање је доказ постојања. Лалићева мисао да нико не може бирати вријеме настанка присутна је и код Милутиновића, а на пропутовању свако носи свој крст.

Пјесниково *ја* осјећа се и у пјесмама наредног мисаоно - поетског круга, које издвајамо не због мотивске специфичности колико због *елегичности* тона којим су преливене и саопштене. Наглашено окретање себи у виду спомињања појединих тачака живота уступило је мјесто дискрецији, наговјештају, наслућивању, уздању, сјећању. Сваковрсни губици се осјећају, а прилагођавање претпоставља и опроштај - напуштање и прихватање - што се мора.

Е, кад би зоре само биле
Лагани руј Проклетије
Очи би моје криле боје чиле
Узглавље меко платно литије.

За зоре - тегове са кантара
Пуке остатке у преосталом
Оста ми само мудрост стара
Да поглед упрем Гарчу Малом

(„Зоре“)

Није живот променадна шетња - то је једно од осјећања саопштених горе наведеном пјесмом. Зоре су ту кодови година, а године кантарски тегови. Поглед према брду има симболично значење. Бол, горчина, узлети, парадокси су дио живота, а човјек, видјели смо, дужан

је да се креће и учини шта може. Осјећање као посљедицу тих сазнања саопштава:

Без бола нема ни бољитка
У истом букету цвјета рана
Живот је друго не вода питка
Негдје је и цвијет сува грана.

Сва земља је велика бакља
Заједно цвјета и изгара
Човјек је дужан и као ракија
Да земљу и небо узалуд ствара.

(„Букет рана“)

Десетерачки наслов „Кад ми срџба кидише на душу“ није донио и десетерачку структуру пјесме, али иза тог наслова (у ткиву пјесме) је пјесниково болно сазнање о поријеклу властитих болова. За достојанство бола пјесник је нашао и елегантан стих -дванаестерац, са цезуром иза шестог слога. Лична замјеница употријебљена у једном стиху открива лирски субјекат, иначе се нападно не намеће, поистиха се наслућује. Све је у симетрији - и тон, и дикција, и мисао, и осјећање. И нешто остаје да читалац наслути:

Нит сан да расани, нит јава да јави
Зашто теку сузе, откуда јади прави.

Једна рана, рана, а друга каснија
Глава с двије ране биће опаснија.

Крај је опаснији но што је почетак
На, крају те чека ненадна и метак.

Свака глава у се нечију главу носи
Ја још само своју у сиједој коси.

Иако се сузе понајприје суше
Боле она мјеста гдје нам усахнуше.

Када моћни срџбом тугу растјерују
Умјесто њих слаби пате и самују.

Свијет преносник пјесникова бола није измишљен, није иреалан и ван домашаја чула. Пјесник се најчешће окреће себи, кога види у пролазности живота, у наслућивању краја, у илузијама, у физичкој дотрајалости. Он није топац који се за сламку хвата и не запада у стање очаја, отуда и елегичност има другачије поријекло. Животна онемоћалост, као посљедица животне судбине, не мистично предодређене већ историјски условљене, један је од феномена пјесникове туге. Згомилане године донијеле су и невоље и окретање за собом. Јесен живота сама по себи намеће ограничења, уздахе и реминисценције -, дода ли се томе рањивост душе и тијела - ето разлога за сјету и тугу. Дио таквог расположења носи пјесма *Збијене године*:

Године су се збиле у године,
Свео се живот на живот голи.
душа се на неба сводове
Расу и столи.

Шкрипи самоћа ко шкриња стара,
Варница озрачена тајном душе.
Ево, мени је сред ребара
Цвијет сасушен.

Другачији је ритам, другачији стих, другачија фактура, али осјећање исто (пролазност) носи пјесма *Крађа усјомена*:

Мркле очи у свитање рано
Људска немоћ у бури времена.
Са свитањем нове очи свићу
Догорјеле у клици сјемена.

Вјеровања из тврђава наде
Услијећу на крилима брига.
Рањен остах, успомене крадем
Зарђале као стари вигањ.

Пјесма *Вишо ребро*, подсјећа на читање рендгенског снимка грудног коша. То је само привид. Пјесник, заправо, у пјеснички исказ, у метафорику, сажима пјесничку слику о себи каквог види у једном тренутку битисања. Али пјесма носи и патину времена, истројско

наслеђе, наслућује се пријекор свјетским људима, којима је било свеједно гинуло се или умирало. Ми оцјењујемо пјесму карактеристичном не само по елегичности тона, већ и по вокабулару уочљивом у Милутиновићевој поезији:

Када своја ребра читих према сунцу,
Пролазност потврдих, видјех зебре крхкост,
Не знам у којем углу живот да тражим -
Провидно и тамно, исушена кост.

Ребра су моја пресукана, вита,
Грађа попушта, куд се то нагињем?
Тамо гдје срце уморно трепће, хита
Грдно замрачење, лубина посута ињем.

При дну, гдје се ребро вито за кичму веже,
Није добро срасло, рахитис рани,
А тамо гдје скраћено ка слабини сеже -
Ратови. Ни омчи мјеста за нашћеницу да ме свеже.

При врху тамносиво замрачење,
Преци га донесоше са војишта да се памте,
Свјетски људи хоћаху свјетском болешћу у мучење,
Свеједно им бјеше, гинуло се или умирало.

У поетском узлету, у замаху, су пјесме *Судилишћѐ*, *Тужна радовања*, *Немирни самокрес*. По мисаоним импулсима, тону и језику и оне припадају елегијама. Уморан животом пјесник прима уморну годину, његова душа је „башта цвијећа крина“ а тамо је и „ваза илузија пуних ко око“. Исповиједа се:

Зажељех да вјечно останем као посматрач
У завјетрини година, умора, рађања
Доста сам везао чвор и доста био орач
Колико кула мојих сагоре и надања.

(„Тужна радовања“)

Линија песимизма, као стријека, осјећа се у *Судилишћѐ*, пјесми компонованој од четири цјелине (тако и бројевима назначене). Лирски осјећај клонулости надвлађује сазнање о човјекову губитку, при чему се

наслућује да је живот позорница, а човјек актер драме. Пјесник у поетским сликама говори о стварима и појавама које наслућујемо, наше су, сличне су нашим, а ипак је све пјесничко, саопштено поетским говором саме ријечи. Податно је све што нам пјесма саопштава. Удвостручавање смисла поетског исказа одлика је алегорије, њена карактеристика, без чега нема праве поезије, а у том облику је назначена пјесма, особито њезин први дио. Листови књиге овдје значе живот, преврћући их пјесник покушава сагледати себе на ушћу живота, а свако присјећање носи патину туге. Мрачни токови извијају се из израза мрачне конотације, а изрази: судбина црнога врага, потоња пјена, задњи чиновни, умор, изсањани снови, умукао глас итд. носе пјесничко осјећање и чине носаче поетског заноса. Сам израз *судилиште* има за претпоставку доношење пресуде, али коме, зашто - то остаје у домену, пјесничке тајне, а зна се: љепота пјесме је и у недоречености, амбивалентности:

Листове књиге преврћем од страга
 Да би се тако састао с младошћу
 Расплет је судбина црнога врага
 Потоња пјена живота на ушћу.

Сасвим су прозирни задњи чиновни
 Режиер сцену судњу спрема
 Глумци уморни - изсањани снови
 На сцени више свијетла нема.

Последњи чин је мраком увијен
 Рефлектор прегоре за тили час
 Режија сувишна живот је нијем
 Ни шапача више, умуко му глас.

Драма је завршена врло трагично
 Завјесе спуштене, тешке, плишане
 Кад би само жмирало око магично
 Ко озебло сунце некад низ нишане.

(„Судилиште“)

У другом дијелу пјесме у смјеси су физички и психички бол. Физички бол је константа коју пјесник отплаћује у ратама, бол се манифестује у кошчаном обољењу, а црне плакате су симболи

растајања. И зорне младе ријечи су изломљених крила.

За муке и зулуме, познато је, нема кантара. У трећем дијелу пјесме свој бол, своју муку, пјесник мјери метром властите душе. И ту је бона пјесникова душа у друштву са физичким болом, који извориште има у опредмећеној појавности отока и модрица. Суза сува и влажна душа (а све од бола) су пјеснички парадокси, а опошћен живот од сувога бола је пјесничка слика пјесникова стања и, рекао бих, физичког изгледа.

Измакла снага извориште је пјесникова осјећања у четвртом дијелу ове пјесме, лако шкрто саопштен, наслућује се пјесников физички изглед који не носи снагу тијела и полетност духа, па отуд и елегичност устиховљеног осјећања. У алегорији је констатација о пјесниковој родној земљи, запитаност је о пјесникову ходу, метафора је „змијско царство“ што се памти, а рађање је акт судбине који живот ставља у позицију између чекића и наковање. Меланхолија је доминирајуће осјећање тога дијела пјесме:

Ногом пред ногу милио бих док живот вуче
Ал тијело ономоћало корак не прави
Ноге се нуждом бацају да слом свој спријече
Све док им земљина тежа сјенку не удави.

Полазиште прати ход тако дуг, тако скучен
Сводећи одстојање на прву стопу ходну
Напријед коров дивља, ни вјетром никад крчен
Около празан простор покрио земљу родну.

Гдје си био и шта си радио човјече овоземаљски
Јеси ли амбисом ишао, је ли ти очи смрачило рошће
Змијско царство се памти, не вијек јалов, не гладиш змијски
Рађање те само умори ко јадну птицу ошће.

У естетском погледу, узев у цјелини, готово да се и нема шта замјерити пјесми, као ни дијелу претходних овога круга, и то тако док дођемо до питања -односно пјесме (пјесама) према животу, је ли пјесма апотеза живота или је његова негација, бијег. Ми то питање (овдје) постављамо с обзиром на откривање елегичног тона ових пјесама. Не мислимо да је меланхолија основа Милутиновићева бића и није његова пјесничка позиција сумња у живот и његове вриједности, али је очито да је пјесникова интима у сукобу са животом у чијем се контексту налази и испољава. Ехо пјесникова сазнања да свијет није оно што мишљаше

ненаметљиво, дискретно, промаља се у овој лирици на различите начине, али најчешће у пјесничким сликама естетске вриједности. Пјесмама овога круга (о којима је била ријеч) ми придружујемо пјесме карактеристичне и насловима и структуром, а такве су *Туја*, *Свежањ живојша*, *Срце у сичији*, *Бјеше доба*, *Ушроба живојша* и сл. Да ли због алијенације живота, да ли због пролазности или због неостварених снова - тек и због тога, али и због других доживљаја туга се у пјесника увукла и клија. И код њега, као код М. Лалића, срета се мотив самоће. Пјесник се жали:

Колико живота у природи
Толико токова допире
али никако ријеч другу
Да саткају сем САМОЋА.

(„Утроба живота“)

Мотив самоће је и у *Самоћи*, минијатурној пјесми од два катпрена са римом. Пјесма је карактеристичнија по мотиву него по досегу. Кад се увуче у човјека туга - прати га, „прати му стопу сваку“. У пјесми „*Туја*“ свеобухватност туге у човјеку којим овлада је потпуна - „до боре сваке рападне стријеле унутрашње, посвоји сваки дамар, на свакој длаци“ је кап отрова. Неким нијансама елегичног осјећања дотичу се пјесме *Бјеше доба* и *Свежањ живојша*. У првој он саопштава.

Бјеше доба кад живот
Клијаше блијеском воље
Човјек човјеку бијаше њивот
Цвијећем ишарано зелено поље,

а у другој је туга из истог коријена, само исказана нешто другачије:

Расукане жеље животна пута
Делтом увиру у пучине најежене,
На све - четири стране струје их носе
А патња у свјежањ свија, веже.

Посљедњи свјежањ грчем стиснут
Урања у дубине, земља вуче,
Од вјечна пута ни сјећања

Ларве су главе помолиле, али муче.

У Милутиновићевим пјесмама овога круга има његошевске црне уре пред очима. Меланхолична црта тих пјесама је у складу са филозофијом живота не у диспаратности са њиме, већ у споју супротности. Све кодове његова пјесништва није лако и прецизно утврдити и процијенити, па ми, на примјер, *У црном љауку*, *Моје је* и сл. не видимо само опис већ и дубље значење, смисленији основ. Суштина тих пјесама јесте у пјесникову болу, али је бол дио живота који се мијења, - јер ништа није вјечно.

(Одломак из студије)